

3، اردیبهشت ماه، 1396، تهران، ایران

تدوین راهنمای طراحی شهری جهت ارتقاء فعالیت های انتخابی و اجتماعی در فضاهای شهری

(نمونه موردی: بخشی از خیابان شریعتی کرمان)

مریم بهرامی¹

¹ کارشناس ارشد طراحی شهری از دانشگاه هنر اصفهان و مدرس گروه معماری و شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان
mrymbahramii@gmail.com

چکیده

سرزندگی، پویایی و زندگی جمعی فضای شهری و در مقابل، ملال انگیزی آن بازتاب شمار و به خصوص نوع فعالیت ها و رویدادهایی است که در فضا صورت می پذیرد. بنابراین برای شناسایی زندگی جمعی ابتدا باید به بررسی فعالیت ها پردازیم. دلیل دیگر مرور فعالیت ها آن است که دقیقاً حضور مردم، فعالیت ها، رویدادها، الهام و انگیزش، همه و همه در بردارنده ی مهمترین کیفیت های فضاهای عمومی می باشند. متأسفانه جایگاه چنین فضاهایی در شهرهای ما به درستی تعریف نشده است. به طوری که تأمین این فضاها به لحاظ کمی و کیفی در سطح مناسب نیست و در بیشتر موارد مطابق با نیازها، علائق و ویژگی های استفاده کنندگان، طراحی نشده اند.

هدف اصلی این نوشتار، به دست آوردن و شناخت معیارهای لازم جهت بروز فعالیت های انتخابی و اجتماعی در مرحله ی نخست و سپس بررسی این معیارها در نمونه موردی یعنی بخشی از خیابان شریعتی کرمان می باشد. در نهایت پس از برداشت فعالیت های انتخابی و اجتماعی در سکانس های مختلف معبر، این پژوهش به ارائه ی راهنمای طراحی شهری جهت ارتقاء وضعیت این فعالیت ها در فضای شهری مورد نظر می پردازد.

کلمات کلیدی

فعالیت، فعالیت انتخابی، فعالیت اجتماعی، راهنمای طراحی شهری، فضای شهری.

3، اردیبهشت ماه، 1396، تهران، ایران

2- فضای شهری

1- مقدمه

آن بخش از فضاهای باز و عمومی که به نوعی تبلور ماهیت زندگی اجتماعی می باشند. فضای شهری تنها یک مفهوم کالبدی نیست بلکه اندرکنش تعاملات شهروندی و فعالیت های شهری را نیز در بر می گیرد یعنی کالبدی از شهر را مجسم می کند که مکان برقراری فعالیت های شهری یا عرصه بروز تعاملات اجتماعی است. بر این اساس شرط اساسی این فضاها آن است که در آن تعامل و تقابل اجتماعی صورت گیرد و دسته ای از فضاهای شهری که بستر تعامل اجتماعی قرار نمی گیرند را نمی توان فضای شهری نامید [4].

3- فعالیت

فعالیت به تمامی افعال انسانی که در راستای برآوردن یکی از نیازهای او انجام می گیرند، گفته می شود. نحوه ی انجام یک فعالیت را رفتار گویند. علیرغم تنوع زیاد رفتارهای انسانی، می توان آنها را از طریق تشابه در جنبه فیزیکی آنها یا اشتراک برآوردن نیاز، در بسته های کوچکتری دسته بندی کرد و به آن یک فعالیت خاص داد. فعالیت ها را می توان به دو طریق زیر دسته بندی کرد:

- براساس عاملین آن
 - و بر اساس جبری یا اختیاری بودن (جدول 1).
- ولی همواره باید توجه داشت که یک فعالیت را نمی توان الزاماً مختص یک دسته خاص دانست و معمولاً فعالیت های مشترک میان دسته های مختلف بسیار زیادند [1].

جدول (1) : تقسیم بندی فعالیت ها

بر اساس عاملین فعالیت	بر اساس ضروری و اختیاری بودن فعالیت ها
فردی	فعالیت های انتخابی - تفریحی
گروهی	فعالیت های اجتماعی

3-1- تقسیم بندی بر اساس ضروری و اختیاری

بودن فعالیت

فعالیت های بیرونی در فضاهای عمومی در سه گروه قابل طبقه بندی است که هر یک نیازمند خصوصیات متفاوتی در محیط مصنوع هستند:

- فعالیت های ضروری (کارکردی)^۱
- فعالیت های انتخابی - تفریحی^۲
- فعالیت های اجتماعی^۳.

فضاهای شهری به عنوان یک قرارگاه رفتاری نقش مهمی در ایجاد تعاملات اجتماعی، حضور پذیری، احساس آسایش و تعلق افراد دارند. سرزندگی، پویایی و زندگی جمعی فضای شهری و در مقابل، ملال انگیزی آن بازتاب شمار و به خصوص نوع فعالیت ها و رویدادهایی است که در فضا صورت می پذیرد. بنابراین برای شناسایی زندگی جمعی ابتدا باید به بررسی فعالیت ها بپردازیم [2]. دلیل دیگر مرور فعالیت ها آن است که دقیقاً حضور مردم، فعالیت ها، رویدادها، الهام و انگیزش، همه و همه در بردارنده ی مهمترین کیفیت های فضاهای عمومی می باشند [6]. در این شرایط چنین فضاهایی به محل برخورد های متنوع شهری بدل شده و در این فضا است که به جای عبور صرف، حضور اتفاق می افتد. اما متأسفانه جایگاه چنین فضاهایی در شهرهای ما به درستی تعریف نشده است. به طوری که تأمین این فضاها به لحاظ کمی و کیفی در سطح مناسب نیست و در بیشتر موارد مطابق با نیازها، علائق و ویژگی های استفاده کنندگان، طراحی نشده اند.

در صورت عدم وجود فضای شهری مطلوب، کیفیت بروز فعالیت های انتخابی - تفریحی و اجتماعی دچار مشکل شده و در نهایت موجودیت شهر از جنبه های مختلف اجتماعی، فرهنگی و هویتی با اختلال رو به رو خواهد شد. بنابراین بررسی نیازهای انسانی، تأمین و ارتقای کیفی فضاهای مورد نیاز فعالیت های مختلف شهروندان، مسأله ای مهم و قابل توجه برای طراحان و برنامه ریزان شهری است. از این رو هدف اصلی این نوشتار، به دست آوردن و شناخت معیارهای لازم جهت بروز فعالیت های انتخابی و اجتماعی در مرحله ی نخست و سپس بررسی این معیارها در نمونه موردی می باشد. در نهایت این پژوهش به ارائه ی راهنمای طراحی شهری جهت ارتقاء وضعیت این فعالیت ها در نمونه موردی می پردازد.

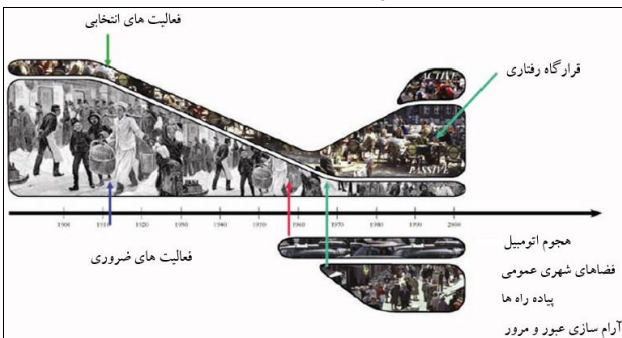
از شناخته شده ترین کسانی که درباره کنش های هر روزه ی شهروندان و اهمیت فعالیت های انتخابی و اجتماعی در فضاهای شهری پژوهش کرده، یان گهل است. وی فعالیت های مردم در فضاهای همگانی را در سه گروه طبقه بندی می کند، فعالیت های ضروری، انتخابی - تفریحی و اجتماعی. از این میان، فعالیت های گزینشی - تفریحی و سپس اجتماعی در سطح بالاتری نسبت به فعالیت های ضروری قرار گرفته و عمده فعالیت های مرتبط با فضای شهری کارآمد می باشند. به باور او، هنگامی که فضای بیرون دارای کیفیت خوبی نباشد، مردم ماندن در فضای شهری را انتخاب نمی کنند [6].

3، اردیبهشت ماه، 1396، تهران، ایران

3-1-1- فعالیت ضروری

دیدن ساده و یا گوش دادن به مردم. این گونه فعالیت ها را می توان فعالیت های « برآیندی » نیز نامید، چرا که تقریباً در تمام موارد از فعالیت های پیوند یافته با دو دسته ی دیگر ناشی می شوند. آنها در ارتباط با دیگر فعالیت ها گسترش می یابند و به صورت خودجوش، به عنوان نتیجه ی مستقیم بودن مردم در فضاهای مشابه و حرکتشان در آن فضاها، صورت می پذیرند [6]. در طی سالیان، جامعه و همچنین نحوه ی استفاده از فضاهای عمومی تغییر کرده است (تصویر 2).

تصویر (2) : تغییر در نحوه ی استفاده ی مردم از فضای شهری

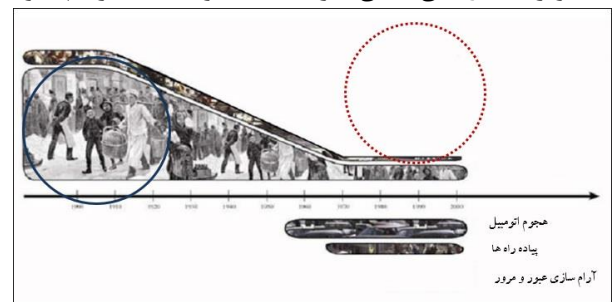

فعالیت های ضروری آنهایی هستند که حالتی کمابیش اجباری دارند- رفتن به مدرسه یا سرکار، خرید، منتظر اتوبوس یا کسی ماندن، توزیع نامه. به طور کلی فعالیت های روزانه به این گروه تعلق دارند و از میان دیگر فعالیت ها، این دسته شامل اکثر فعالیت هایی است که وابسته به پیاده روی هستند. از آنجا که فعالیت هایی از این دست ضروری و اجباری می نمایند، وقوع آنها کمترین تأثیرپذیری را از محیط اطراف دارد. این گونه فعالیت ها در همه ی شرایط انجام می پذیرند؛ بنابراین کمابیش مستقل از محیط بیرونی هستند و افراد هیچ گونه حق انتخابی ندارند.

3-1-2- فعالیت های انتخابی - تفریحی

فعالیت های انتخابی یا چیزی که مردم انتخاب می کنند تا انجام دهند، اکثراً در ذات خود تفریحی اند. تمام کارهایی که مردم در شهرها برای لذت بردن خود از مکان ها، شهر و شهروندان انجام می دهند. این فعالیت ها نسبت به کیفیت فضای شهری حساس اند و جهت تعیین و ارزیابی کیفیت فضاهای عمومی مؤثر می باشند (تصویر 1). این دسته، گستره ی وسیعی از فعالیت های تفریحی - همگانی را توصیف و تعریف می کند مانند ایستادن برای تماشای زندگی خیابان، نشستن برای استراحت، مدتی نشستن برای لذت بردن از مکان، منظره، هوای آزاد، گل ها و درختان، نشستن در پیاده رو برای دقت کردن و لذت بردن از منظره و فعالیت هایی از این دست [7].

تصویر (1) : زندگی جمعی، اگر کیفیت مطلوب محیط فراهم نشود

3-1-3- فعالیت اجتماعی

فعالیت های اجتماعی در برگیرنده ی آنهایی است که بیش از هر چیز وابسته به حضور دیگران در فضاهای عمومی است؛ همانند بازی کودکان، دیدارها و گپ های کوتاه، انواع مختلف فعالیت های گروهی و سرانجام، فراگیرترین حالت فعالیت اجتماعی، ارتباطات منفعل مانند

4- راهنمای طراحی شهری

سندی است که راهنمایی لازم را درباره چگونگی تحقق توسعه در هماهنگی با سیاست های طراحی دولت به سایر سازمان ها ارائه می کند. راهنمای طراحی سندی است که در رابطه با (موضوعات) خاص تهیه می شود. یک ابزار هدایت است و بیان می دارد که برای حرکت در چارچوب تعیین شده چه مواردی باید مورد توجه دقیق قرار گیرد اما خود مستقلاً طرح نهایی برای این موارد ارائه نمی دهد بلکه ارائه این طرح را به عهده دستورالعمل یا ضابطه واگذار می کند [5].

5- روش تحقیق

پژوهش حاضر کاربردی بوده و از دو روش کمی و کیفی به صورت ترکیبی بهره می گیرد. این نوشتار بر آن است تا با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و اطلاعات حاصل از مطالعه ی منابع کتابخانه ای، اسنادی و برداشت میدانی به ارزیابی و تحلیل معیارهای بروز فعالیت های انتخابی و اجتماعی و سپس ارائه ی راهنمای طراحی شهری جهت بهبود آنها در نمونه موردی بپردازد. بدین منظور بخشی از خیابان شریعتی کرمان، به طول 240 متر، که از معابر تجاری سرزنده و پر رونق کرمان محسوب می شود برای ارزیابی فعالیت ها و در نهایت ارائه ی راهنما انتخاب گردید.

به منظور بررسی دقیق تر، نخست این محدوده به یک ساختار شطرنجی با واحد هایی به طول تقریبی 50 متر سکانس بندی شد تا

3، اردیبهشت ماه، 1396، تهران، ایران

	خیابان
	عدم وجود مانع
ایستادن / توقف	جداره های جالب توجه و جذاب
	نقاط معین و مشخص برای ماندن
نشستن	جهت گیری و دید امکانات گوناگون، نشستگاه های اولیه و ثانویه
	فاصله مناسب دیدهای بدون مانع
دیدن	نورپردازی به هنگام تاریکی
	سطح پایین صدا
شنیدن و گفتگو	چیدمان نیمکت ها

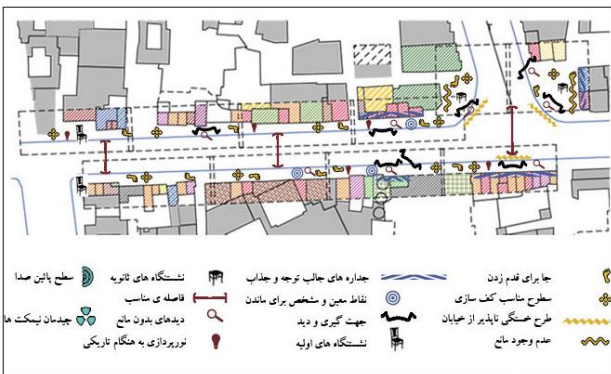
برداشت میدانی اطلاعات در هر کدام از این واحدها صورت پذیرد (نقشه 1). در طراحی شهری خیابان، می توان آن را به مثابه یک کل در نظر گرفت و برای سهولت ترتیب و تنظیم اطلاعات و مقیاس طراحی شهری آنرا به قطعات کوچکتر، به صورتی قابل تعریف، به مثابه اجزاء تقسیم کرد. در مطالعه ی خیابان کارگر از این نحوه ی تقسیم بندی استفاده شده است [2]. عوامل تعریف کننده ی سکانس های مزبور در این نوشتار، تجانس کاربری ها و توافق نسبی فضا و ترکیب کالبدی در نظر گرفته شد. در گام بعدی، بازنشانی و ثبت فعالیت های انتخابی و اجتماعی بر اساس روش مشاهده ی محدوده ی مورد مطالعه، در زمان های مختلف انجام پذیرفت. تحلیل نتایج به دست آمده از این برداشت، به برآورد فعالیت های مدنظر می پردازد.

نقشه (1) : نحوه ی سکانس بندی و کاربری های موجود محدوده

پس از جمع آوری معیارها، در مرحله ی دوم، چک لیست حاصل از معیارها تهیه و در محل هر یک از ده سکانس، ثبت نحوه ی استفاده از فضا با شیوه ی مشاهده مستقیم، انجام پذیرفت. جهت پاسخ دادن به سوالات چک لیست، اگر معیار مورد نظر وجود داشت علامت مثبت، در صورت عدم مشاهده، علامت منفی و اگر حالتی مابین این دو داشت یعنی در سطح متوسط ارزیابی گردید، علامت مثبت-منفی درج شده است. نتیجه ی برداشت میدانی معیارهای کالبدی سکانس ها در نقشه ی شماره 2 به نمایش در آمده است.

نقشه (2): برداشت میدانی معیارهای کالبدی فعالیت ها در سکانس ها

جهت ارزیابی، تعریف معیارهای فعالیت های انتخابی و اجتماعی و تهیه چک لیست حاصل از این معیارها انجام پذیرفت. سپس تکمیل چک لیست در محل و نمایش و تحلیل نتایج به دست آمده از طریق جداول و نقشه ها صورت پذیرفت تا شرایط سکانس ها از نظر میزان وقوع فعالیت ها مشخص شود. جهت ثبت فعالیت ها نیز ابتدا تبیین معیارهای فعالیت در دستور کار قرار گرفت، پس از تهیه چک لیست معیارها و تکمیل آن در محل، نقشه های تحلیلی حاصل از نتایج این ارزیابی، ارائه گردید. یان گهیل معیارهای بستر فضایی جهت انجام فعالیت های انتخابی و اجتماعی را ارائه کرده است؛ [6]

جدول (2) : معیارهایی جهت انجام فعالیت های انتخابی و اجتماعی

معیار	فعالیت های انتخابی و اجتماعی
جا برای قدم زدن	راه رفتن
سطوح مناسب کف سازی	
طرح حسنگی ناپذیر از	

6- نتیجه ی ارزیابی و پیمایش معیارهای فعالیت

پیرو ثبت فعالیت انجام شده، این نکته قابل توجه است که فعالیت گفت و شنود در هیچ سکانشی امکان وقوع ندارد و فعالیت نشستن نیز

3، اردیبهشت ماه، 1396، تهران، ایران

- امکان ادامه ی مسیر در درجه ی اول به صورت هم سطح، بعد پایین رفتن و سپس بالا رفتن در نظر گرفته شود.
 - بهتر است برای پیاده روی، هدف وجود داشته باشد مثلاً رسیدن به کافه یا شیرینی پزی (تصویر 2).
- تصویر (2) : راهنمای طراحی شهری برای ارتقاء فعالیت قدم زدن

- مصالحی مانند قلوه سنگ، شن و ماسه، سنگریزه های سست و سطوح ناهموار به خصوص برای کسانی که دارای مشکل راه رفتن هستند، نامناسب است و توصیه نمی گردد.
- بخش زیادی از لبه های خیابان باید باز، شفاف و خوشایند باشند تا حس ایمنی و زیبایی را برای حرکت و گردش در شهر ایجاد کنند.

امکان ایستادن / توقف

- زون های توقف- نیم سایه در لبه ی جداره به دلیل اینکه هم محفوظ اند و هم دید خوبی دارند، در نظر گرفته شوند.
- تکیه گاه ها، فرو رفتگی ها، گوشه ها، کنار دروازه ها، ستون ها، درختان، چراغ های خیابانی و تکیه گاه های فیزیکی برای ایستادن، تقویت گردند.

امکان نشستن

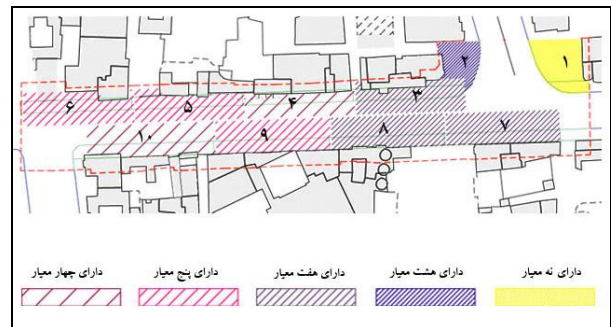
- تعیین محل های نشستن با توجه به دو عامل جهت گیری و دید و نوع جای نشستن صورت پذیرد.
- محل های استقرار اولیه یعنی نیمکت ها و صندلی ها به اندازه ی کافی وجود داشته باشد. علاوه بر آن، به عنوان مکمل، محل های استقرار ثانویه مانند پلکان ها، المان ها، پایه ی ستون ها، دیوارهای کوتاه، جعبه ها و مانند اینها، هنگامی که نیاز به جای نشستن بسیار زیاد است، ضروری است (تصویر 3).
- محل نشستن بایستی در هر 100 متر وجود داشته باشند تا مردم برای ماندن و نشستن در فضا دعوت شوند.

به ندرت قابل مشاهده است. دلیل این موضوع را می توان در میزان سر و صدای بالای تولید شده توسط اتومبیل ها و کمبود نیمکت ها در حالت های فردی و گروهی دانست. نتیجه، اینگونه به دست آمد که فعالیت های رایج در این محور شامل چهار دسته ی قدم زدن، ایستادن برای انتظار، ایستادن برای تماشای ویترین مغازه ها و دیدن می باشند. بنابراین این محور را نمی توان مکانی توسعه یافته برای حضور و مکث مردم دانست. همچنین در میان سکانس ها، ابتدا سکانس شماره ی 1، سپس سکانس 2 و سکانس های 3، 7 و 8 در میان سایرین شرایط مناسب تری جهت بروز فعالیت ها دارا می باشند. از سوی دیگر، سکانس های 4 و 10، سپس شماره 5، 6 و 9 کمترین معیارهای بروز فعالیت های انتخابی-تفریحی را دارا می باشند (نقشه شماره 3) جدول شماره 3.

جدول (3) : بیشترین و کمترین تعداد معیار فعالیت در سکانس ها

سکانس	بیشترین معیار	کمترین معیار
1	1	4 و 10
2	2	5 و 6 و 9
3, 7, 8	3, 7, 8	-

نقشه (3): برداشت میدانی معیارهای کالبدی فعالیت ها در سکانس ها

تدوین راهنمای طراحی

با ارائه ی راهنما برای سکانس های ارزیابی شده در حد ضعیف، وضعیت آن ها می تواند تا اندازه ی قابل ملاحظه ای ارتقاء داده شود. هر چند که این ارتقاء در خصوص سکانس های فضایی ارزیابی شده در حد متوسط و مطلوب نیز به دلیل نسبی بودن آنها پیشنهاد می شود.

امکان قدم زدن

- انتخاب طول مسیر پیاده روی، لازم است متناسب با توانایی متوسط پیاده روی برای یک فرد معمولی 400 تا 500 متر باشد.

3، اردیبهشت ماه، 1396، تهران، ایران

مراجع

- [1] پاکزاد، جهانشاه، مبانی نظری و فرایند طراحی شهری، تهران، انتشارات شهیدی، 1385.
- [2] توسلی، محمود، پارسی، حمیدرضا، "طراحی شهری خیابان کارگر"، سازمان عمران و بهسازی شهری، تهران، 1379.
- [3] خستو، مریم، سعیدی رضوانی، نوید، "عوامل مؤثر بر سرزندگی فضاهای شهری"، نشریه ی هویت شهر، 6، تهران، 1389.
- [4] رفیعیان، م، حسین پور، س، نظریه شهر فضا مدیریت شهری، تهران، انتشارات طحان، 1391.
- [5] کوان، رابرت، اسناد هدایت طراحی شهری، ترجمه گلکار، کوروش حسینیون، سولماز، تهران، نشر اسلیمی، 1385.
- [6] گهل، یان، زندگی در فضای میان ساختمان ها، ترجمه ی شصتی، شیما، تهران، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی، 1387.
- [7] Gehl, Jan, Litt, Public spaces for a changing public life, The Royal Danish Academy of fine arts, Copenhagen, 2008

تصویر (3): راهنمای طراحی شهری برای ارتقاء فعالیت نشستن

امکان دیدن

- لازم است مرزهای یک فضای بزرگ بر میدان اجتماعی دید منطبق باشد. کوبین لینچ فاصله ی 25 متر را بعدی مناسب در زمینه ی اجتماعی به شمار می آورد همچنین اشاره می کند که ابعاد فضایی بیش از 110 متر به ندرت در فضاهای شهری خوب یافت می شوند.

- تأمین روشنایی فضاهای شهری در شب الزامی است.

امکان گفتگو و شنیدن

- تبدیل حالت سواره به پیاده در خیابان توصیه می شود(تصویر 4).

تصویر (4): راهنمای طراحی شهری برای ارتقاء فعالیت گفتگو و

شنیدن

- ترجیحاً طراحان مکان نیمکت ها را طوری تعیین کنند که نسبت به حالت های رو به روی هم یا پشت به پشت امکان بیشتری را برای عمل فراهم آورند(تصویر 5).

تصویر (4): راهنمای طراحی شهری برای ارتقاء فعالیت گفتگو و

شنیدن

¹ Necessary
² Optional- Recreational
³ Social
⁴ Resultant